५ संप्रजन्यरक्षणं नाम पञ्चमः परिच्छेदः ।

P 95 एवमात्मभावादीनामुत्सर्गं रक्षां च प्रतिपाद्य पुनर्विस्तरेण रक्षाशोधनवर्धनानि प्रतिपादयितुमुपक्रमते । उत्पादितबोधिचित्तेन हि बोधिसत्त्वेन उत्सृष्टस्यापि चात्मभावस्य रक्षाशोधनवर्धनानि कार्याणि । यस्मात्—

5 परिभोगाय सत्त्वानामात्मभावादि दीयते ।
अरक्षिते कुतो भोगः किं दत्तं यन्न भुज्यते ॥
तस्मात्सत्त्वोपभोगार्थमात्मभावादि पालयेत् ।
कल्याणमित्रानुत्सर्गात्सूत्राणां च सदेक्षणात् ॥

[शिक्षा स. कारिका—५-६]

तच्च आत्मभावादिपरिपालनादि शिक्षारक्षणादेव स्यात् । अन्यथा नरकादिविनि-
10 पातगमनात् तन्न स्यात् । अत इदमभिधीयते—

शिक्षां रक्षितुकामेन चित्तं रक्ष्यं प्रयत्नतः ।
न शिक्षा रक्षितुं शक्या चलं चित्तमरक्षता ॥ १ ॥

शिक्ष्यते उपादीयते गृहीतसंवरणेनेति विहितेषु करणीयता, प्रतिषिद्धेष्वकरणं
P 96 शिक्षा, तां रक्षितुं परिपालयितुं कामेन इच्छता बोधिसत्त्वेन आत्मचित्तं रक्षितव्यं
15 प्रयत्नत इति कथयिष्यमाणात् । अथ शिक्षारक्षणाधिकारे किमिति चित्तं रक्ष्यत इत्याह—न शिक्षेति । अन्यथा शिक्षैव रक्षितुमशक्या चलमनायत्तं चित्तमरक्षता । चित्तस्य चलतायां शिक्षायाः स्थैर्ययोगात् ॥

इतोऽपि चित्तमेव रक्षणीयमित्याह—

अदान्ता मत्तमातङ्गा न कुर्वन्तीह तां व्यथाम् ।
20 **करोति यामवीच्यादौ मुक्तश्चित्तमतङ्गजः ॥ २ ॥**

अपरिकर्मिता मत्तवरवारणा न जनयन्ति तां पीडामिहलोके । परलोके अवीच्यादौ यां करोति स्वच्छन्दतयावस्थितं चित्तमेव मतङ्गज एव । तथागताज्ञाङ्कुशेन कथंचिद् वशीक्रियमाणत्वात् ॥

तस्यायत्तीकरणे गुणमाह—

25 **बद्धश्चेच्चित्तमातङ्गः स्मृतिरज्ज्वा समन्ततः ।**
भयमस्तंगतं सर्वं कृत्स्नं कल्याणमागतम् ॥ ३ ॥

यदि बद्धः कथंचिद् भवेत् । स्मृतिर्वक्ष्यमाणलक्षणा । सैव रज्जुर्बन्धनोपायत्वात् । समन्ततः सर्वथा असत्पक्षे प्रचारनिरोधात् । तदा भयमस्तंगतं प्रत्यस्तमितं सर्वमशेषम् ।

सर्वं कल्याणमभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणम् । आगतं संप्राप्तम् । देवश्चेद् वृष्टो निष्पन्नाः शालय इति यथा ॥ P 97

ननु बहवश्च मृगव्यालादयोऽप्युपद्रवकारिणः सन्ति, तेभ्यः कथं चित्तस्य वशीकरणाद् भयं न भविष्यतीत्याह—

व्याघ्राः सिंहा गजा ऋक्षाः सर्पाः सर्वे च शत्रवः ।
सर्वे नरकपालाश्च डाकिन्यो राक्षसास्तथा ॥ ४ ॥
सर्वे बद्धा भवन्त्येते चित्तस्यैकस्य बन्धनात् ।
चित्तस्यैकस्य दमनात् सर्वे दान्ता भवन्ति च ॥ ५ ॥

सुबोधम् ॥

कुतः पुनरेवमित्याह—

यस्माद्भयानि सर्वाणि दुःखान्यप्रमितानि च ।
चित्तादेव भवन्तीति कथितं तत्त्ववादिना ॥ ६ ॥

सर्वे ह्येते कर्माक्षेपवशादनिष्टदायका भवन्ति । कर्म च चित्तमेव । चेतना[1] कर्मेति वचनात् । वाक्कायकर्मणोरपि चित्तमेव समुत्थापकम् । तदन्तरेण तयोरनुत्पत्तेः । चेतयित्वा[2] कर्मेति वचनात् । तस्मात् सर्वमिह कर्मनिर्मितमेव । तच्च चित्तान्नान्यत् । तदाह— P 98

कर्मजं लोकवैचित्र्यं चेतना तत्कृतं च तत् ।
चेतना मानसं कर्म तज्जे वाक्कायकर्मणी ॥ इति ।
[अभि. कोष—४.१]

न च अनपकारचित्तस्य केचिदपकारिणो नाम । यस्मात्—

निवृत्तपापचित्तस्य नास्ति लोके भयं द्विषः ।
सुखहानिर्न तस्यास्ति यस्य चित्तं वशे स्थितम् ॥

अत इदमुक्तम्—
चित्तस्य दमनं साधु चित्तं दान्तं सुखावहम् । इति ।
[= धम्मपद—२५]

तत्त्ववादी भगवान् वस्तुतत्त्वकथनशीलत्वात् । तेनेदं तत्त्वं कथितं प्रकाशितम्—सर्वं चित्तप्रसूतमिति । अतः सर्वत्र चित्तमेव प्रधानम् ॥

इत्थमेवैतन्नान्यथा इति प्रसाधयन्नाह—

शस्त्राणि केन नरके घटितानि प्रयत्नतः ।
तप्तायःकुट्टिमं केन कुतो जाताश्च ता स्त्रियः ॥ ७ ॥

---

१. Cf. MV. XVII 2. चेतना चेतयित्वा च कर्मोक्तं परमर्षिणा. २. Cf. BCA, IX. 119–126.